

واکاوی افزایش ارتباط عاطفی و تحصیلی در بین دانش آموزان دختر دبیرستان فاطمه الزهرا چله شهرستان گیلانغرب

نورا پرواره

کارشناس علوم اجتماعی، دبیرستان فاطمه الزهرا چله شهرستان گیلانغرب

چکیده

اگر چه هر دو جهت گیری یعنی انگیزش درونی و بیرونی در اکثر کلاسها وجود دارد، ولی شیوه های عملی مدارس و سیستم کلاسهای ما طوری طرح ریزی می شود که جهت گیری انگیزش بیرونی را بصورت افراطی تسریع می کند. یکی از راههای اصلی سرعت بخشیدن به انگیزش درونی دانش آموزان برای افزایش رابطه اجتماعی و یادگیری، این است که در محیط های تحصیلی انگیزش درونی با تغییر موقعیتها، از یک روز به روز دیگر حتی دقیقه به دقیقه ادراکات شایستگی و خود تعیین دانش آموزان تغییر خواهد کرد.

انگیزش درونی برای افزایش رابطه اجتماعی بطور عمده تابعی از احساس کنترل است. معلمانی که در فکر افزایش انگیزش درونی دانش آموزان هستند باید بیاموزند که برای کنترل محیط های یادگیری خود چگونه برای دانش آموزان فرصتهای واقعی ایجاد کنند. به هر حال، آنان باید فرصتهای کنترل را افزایش دهند.

متأسفانه استفاده ی ناشیانه و نا آگاهانه از روش های ایجاد انگیزش درونی و بیرونی می تواند مشکلات انگیزشی غیر منتظره ای به وجود آورد بروز مشکل عمده بدین علت است که بین جهت گیری های انگیزش بیرونی و انگیزش درونی رابطه ای مثبت وجود ندارد. یعنی، نمی توان با افزایش درجه ی معینی از انگیزش بیرونی باعث افزایش علاقه ی درونی دانش آموز در یک تکلیف شد تا جایی که سطح انگیزش تحصیلی او به بالاترین حد خود برسد. اگر به افرادی که برای انجام فعالیتهای خاصی انگیزش درونی دارند پاداش داده شود سطح انگیزش درونی آنها در آن فعالیتهای در آینده کاهش خواهند یافت (دسی، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، لپروگرین، ۱۹۷۵، لپروگرینو نایسی، ۱۹۷۳).

واژگان کلیدی: ارتقا بخشی، انگیزه، دانش آموز، دبیرستان، دختر، رابطه اجتماعی

مقدمه

انگیزه پیشرفت و افزایش رابطه اجتماعی از جمله مسائلی است که باعث ایجاد انگیزش تحصیلی می شود که خود بر دو نوع الف: انگیزه پیشرفت مورد انتظار جامعه ب: انگیزه پیشرفت درونی نمایان می شود. و شکست و موفقیت برای گروه دوم از اهمیت بیشتری برخوردار است کارابنیک (۱۹۷۲). افرادی که انگیزه پیشرفت بالایی دارند علاقه مند به برتری، به خاطر برتری هستند نه به خاطر پاداشی که به دنبال دارد آنان روی یک تکلیف، به سبب پولی که بعنوان پاداش به دنبال دارد کار نمی کنند. آنها نقشها را بر اساس فرصتهایی که برای برتری فراهم می کنند و نه به خاطر اعتبار آنها ارزیابی می کنند البته سطح بالای انگیزش پیشرفت تنها هنگامی ظاهر شد که موقعیت نشانه هایی در ارتباط با موفقیت اجتماعی فراهم کند.

به نظر می رسد که نیاز به پیشرفت تحصیلی، ریشه کاملاً محکمی در نگرشهای والدین نسبت به پیشرفت تحصیلی و رفتار آنها نسبت به فرزندان خود در موقعیت های پیشرفت تحصیلی دارد

طرح مسأله

با توجه به اینکه دانش آموزان در افزایش رابطه اجتماعی علی رغم برخورداری از سطح علمی نسبتاً بالا آن چنان که باید انگیزه کافی نسبت به درس خواندن و تحقیق و پژوهش ندارند و فقط تحقیق آنها منوط به پژوهشی است که معلمان از آنها می خواستند لذا بر آن شدم در زمینه ایجاد انگیزه در دانش موزان و علاقمند سازی دانش آموزان به پژوهش و تحقیق و استفاده از امکانات پژوهشی گزارش تخصصی خود را انجام دهم، بنده در اوایل سال تحصیلی با تعداد بسیار کمی از دانش آموزان با انگیزه و علاقمند به درس و پژوهش مواجه بودم و همواره از معلمان مختلف می شنیدیم که بیشتر تحقیق هایی که از دانش آموزان می خواهند اینترنتی انجام می گیرد بنا بر این انگیزه این بود که ضمن افزایش تعداد دانش آموزان با انگیزه و علاقمند به پژوهش، علایق و عاداتی را در آنها ایجاد نمایم، و این فرهنگ را در آنها نهادینه سازم.

گرد آوری شواهد یک

از ابتدای کار متوجه شدم که دانش آموزان انگیزه زیادی نسبت افزایش رابطه اجتماعی، درس و مدرسه ندارند وقتی با آنها راجع به این موضوع به مصاحبه پرداختم و دلیل آنرا با پرسش از آنان جویا شدم و اظهار داشتند:

(۱) درسها اجازه ای برای تحقیق نمی دهد(درگیر بودن دانش آموزان با مسائل آموزشی فرصتی برای فعالیت پژوهشی نمی گذارد)

(۲) عدم تفکرات پژوهشی از جانب معلمان و عدم پیگیری آن ها در زمینه تحقیقات

(۳) فعالیت های پژوهشی اصولاً زمان دار بوده و در دراز مدت جواب می دهند (لذا دانش آموزان چندان علاقه ای ندارند)

(۴) عدم تشویق مناسب برای دانش آموزان علاقمند و پذیرش کم در مسابقات

جمع آوری اطلاعات برای ارائه ی راه حل ها

۱- مصاحبه:

ابتدا در مورد اهمیت انگیزه بالا در افزایش رابطه اجتماعی، درس خواندن و همچنین در مورد اینکه چرا بعضی ها دوست ندارند در فعالیت های پژوهشی شرکت کنند؟ و اینکه آیا دوست دارند بیشتر از کتاب استفاده نمایند و یا با اینترنت راحت ترند؟ به نظر شان چه کار هایی باید انجام شود تا همه دانش آموزان در فعالیت های پژوهشی شرکت کنند؟ میزان همکاری اولیاء با آن ها جهت انجام تفکر و پژوهش چگونه میباشد؟ سوالاتی از این قبیل از دانش آموزان پرسیده شد و دانش آموزان پاسخ های گوناگونی ارائه دادند که این پاسخ ها را به طور خلاصه یاد داشت کردم. وبا اساتید و مشاورین و همکاران محترم مصاحبه کرده و اطلاعاتی در این زمینه به دست آوردم.

۲- برگزاری جلسه همکاران

جلسه ای با همکاران برگزار کردیم و در مورد عدم علاقه ی بعضی از دانش آموزان به افزایش رابطه اجتماعی و انگیزه بالا در درس خواندن با همکاران بحث و گفتگو کردیم آنها نیز متوجه این موضوع شده بودند و عقیده داشتند که تحقیق در این زمینه

توسط یک نفر بدون همکاری معلمان هر کلاس نمی تواند در این امر مهم موفق شود و در پایان نتیجه گرفتیم که برای موفق شدن در این کار باید جلسه ای با اولیا ی دانش آموزان داشته باشیم و آگاهی های لازم را در مورد واکاوی و بررسی همکاری آنها با دانش آموزان و اهمیت تحقیق و پژوهش به آنها بدهیم.

۳- مطالعه

مطالعه ی کتابها، مجلات و تحقیقاتی که در این زمینه کار شده بود، که عنوان بعضی از آنها در منابع و مأخذ ذکر شده است نیز، راه حل هایی یافت شد.

۴- مشاهده

یکسری از اطلاعات را با مشاهده مکرری که در مورد طرز برخورد و رفتار دانش آموزان در بازدید از کلاس ها و کتابخانه داشتم به دست آوردم و از این طریق صحت نظر های ایشان در رابطه با پاسخ سوالات تأیید گردید. پس از بررسی اطلاعاتی که از طریق مصاحبه و مطالعه و مشاهده و نظریه های همکاران سایر مدارس و معاونان و مشاوران امر به دست آمد اطلاعات حاصل از این فرایند مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و مواردی که باید در این زمینه تغییر و اصلاح یابد معین شد، خلاصه ی یافته های تجزیه و تحلیل به شرح زیر میباشد:

تجزیه و تحلیل داده ها

گاهی اوقات اطرافیان و دوستان با بیان مطالبی از قبیل «درس خواندن چه سودی دارد؟ کسانی که درس خوانده اند به کجا رسیده اند و ...» انگیزه درس خواندن را در شما از بین می برند. برای رفع این مشکل باید از ارتباط با افراد منفی اجتناب کرد و با توکل به خداوند آنچه را که درست است انجام داد.

۲- عدم علاقه به رشته تحصیلی می تواند موجب بی رغبتی و بی تفاوتی به ادامه تحصیل شود. بنابراین اگر این طور است سعی کنید یا به رشته خود علاقه مند گردید و یا اینکه رشته تحصیلی خود را تغییر دهید.

۳- نداشتن هدف سبب بی انگیزگی می گردد. هدف شما از درس خواندن چیست؟ اگر هدفی ندارید طبعاً درس خواندن کاری عبث و بیهوده برایتان جلوه می کند و یا اگر هدفی عالی، بزرگ و خواستنی ندارید، به طور طبیعی انگیزه کمی برای ادامه تحصیل خواهید داشت.

۴- وجود موانع نیز می تواند انگیزه ادامه تحصیل را از انسان بگیرد، بنابراین اگر موانعی مانند کمبود وقت یا مشکلات مالی و یا ... بر سر راه شما قرار دارد سعی کنید آنها را برطرف کنید.

۵- سوء تغذیه، مشکلات جسمانی یا روانی نیز در بی رغبتی تأثیر دارد بنابراین اگر در این زمینه مشکلاتی هست باید برطرف شود.

انتخاب راه حل جدید به صورت موقت

امروزه در دنیا مدارس به عنوان بستر اصلی تفکر، تتبع و تفحص مسایل مبتلا به در جامعه شناخته شده اند. در صورتی که مدارس با رویکرد پژوهش- محور برنامه های درسی خود را تدوین کنند و آن ها را به اجرا در آورند. جامعه ای با سطح علمی بالا خواهیم داشت. برای ایجاد انگیزه در دانش آموزان به روش ها و متد زیر دست یافتیم

الشوار و دیگران (۱۹۷۰) شش گام عمده برای آموزش انگیزش پیشرفت را ارائه کردند این گام ها که به ترتیب مورد توجه قرار خواهند گرفت از این قرارند:

۱- توجه خود را به آنچه که اینجا و اکنون رخ می دهد متمرکز کنید.

۲- تجربه یکپارچه و عمیق از افکار، اعمال و احساسات را فراهم کنید.

۳- به شخص یاری دهید تا از تجربه خود با کوشش در پنداشتن آنچه که رخ داده است سر در بیاورد.

۴- تجربه یاد شده را به ارزشها، اهداف، رفتارها و ارتباطات شخص با دیگران اتباط دهید.

همچنین شواهدی دال بر ارتباط انگیزه تحصیلی و افزایش رابطه اجتماعی با کارکرد مدرسه وجود دارد که به صورت کلی ضمنی بر رفتار دانش آموزان تاثیر دارد. البته بعضی از مدارس گامی فراتر رفته و به آموزش و تعلیم انگیزش پرداخته اند که نتایج بدست آمده از مدارس مختلف بسیار پیچیده و گاهاً متعارض می باشند. بعضی از این آموزشها به صورت دوره های کوتاه مدت ارائه شده است که از آن جمله شیوه بیان از راه وانمود سازی در بازی، واکاوی مورد نگاریها، (سخنرانی مردان موفق)، «آموزش روانی» را می توان نام برد.

مدارس می توانند براساس شایستگی تحصیلی دانش آموزان یک برنامه ی آموزشی که باعث ایجاد انگیزش تحصیلی می شود رادرمورد نظر داشته باشند که خصوصیات آن عبارتست از:

۱- تمرکز بر آموزش مستقیم مهارتها و راهبردها و روش هایی که بعداً دانش آموز در یادگیریها، حل مسائل و ایجاد محصول از آنها استفاده کند.

۲- فراهم کردن تکالیفی با دشواری متوسط که دانش آموز مهارتها، روشها و راهبردهای خود را تمرین می کند.

۳- اجازه دادن به دانش آموزان به منظور گزینش اطلاعات از طریق انجام تکالیف خود

اجرای راه حل های جدید

از بین راه حل های پیشنهادی، راه حل های زیر انتخاب و اجرا گردیدند:

- ۱) ضمن تعامل بیشتر با معلمان آموزشگاه در زمینه تحقیق و پژوهش فرهنگ سازی انجام گرفت.
- ۲) ضمن انتخاب رابطین پژوهشی کلاس ها و تشویق بهترین رابط ها، اطلاع رسانی بیشتری در زمینه فعالیت های پژوهشی و تشکیل کارگاه های آشنایی با روش تحقیق و پژوهش، خلاقیت، آموزش روش حل مسأله انجام گرفت.
- ۳) توجیه والدین برای تشویق و ترغیب دانش آموزان پژوهشگر و فراهم آوردن زمینه پژوهشی حتی در منزل.

گرد آوری شواهد دو

دانش آموزان انگیزه زیاد و علاقمندی بیشتری به افزایش رابطه اجتماعی و انجام تحقیق، ارائه ایده و کار داشتند که از آن جمله می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱) فعال شدن بیشتر دانش آموزان و افزایش میزان علاقمندی به انجام کارهای تحقیقی.
- ۲) جهت انجام تحقیقات خود، حتی تقاضای بودن در کتابخانه در ساعت های خارج از ساعت رسمی کاری را داشتند.
- ۳) هر ایده و جرعه ای در ذهنشان (برای حل مشکل پیش آمده) زده می شد آنرا نوشته و تقاضای مشاوره علمی طرح را داشتند
- ۴) افزایش تعداد علاقمندان از ۳۰ درصد به ۸۰ درصد

ارزشیابی و تاثیر اقدام جدید

از آنچه گذشت میتوان نتیجه گرفت که با اجرای این روشها:

- ۱- دانش آموزان انگیزه بالایی در رابطه اجتماعی پیدا کردند و به انجام تحقیق و پژوهش علاقه مند شدند
- ۲- دانش آموزان بدون اینکه اجباری در کار باشد و بدون گفتن معلمان با علاقه و نشاط در انجام فعالیت های پژوهشی شرکت می کردند.
- ۳- با استفاده از روش های متنوع و جذاب آگاهی دانش آموزان در مورد اهمیت انگیزه درسی رشد چشمگیری داشت.

۵ نکته در باب افزایش رابطه اجتماعی دانش آموزان

انگیزه، حالات درونی فرد است که موجب تداوم رفتارش تا رسیدن به هدف می شود. انگیزه ارتباط مستقیم و مثبت با پیشرفت تحصیلی دارد.

به همین علت علاوه بر آنکه انگیزه وسیله ای برای پیشرفت تحصیلی در نظر گرفته می شود، گاهی از آن به عنوان هدف نیز نام برده می شود، زیرا با افزایش انگیزه، پیشرفت تحصیلی نیز پدید می آید.

از آنجا که هوش و استعداد تحصیلی به عنوان دو عامل اساسی در پیشرفت تحصیلی، کمتر تحت تأثیر معلم یا مربی واقع می‌شود، سعی بر آن است که با افزایش انگیزه دانش‌آموزان حداکثر بهره‌وری از هوش صورت گیرد. زیرا در حالت مساوی برابری هوش و استعداد تحصیلی افراد، مشاهده شده است که پیشرفت تحصیلی افراد با انگیزه چشمگیرتر بوده است. با وجود آنکه معلمان در تغییر هوش و استعداد تحصیلی نقش چندانی ندارند، ولی می‌توانند در بالا بردن انگیزه دانش‌آموزان مفید واقع شوند.

انگیزه به دو نوع درونی و بیرونی قابل تقسیم است. از انگیزه بیرونی می‌توان به تقویت‌کننده‌هایی چون پول، تائید، محبت، احترام، نمره و از تقویت‌کننده‌های درونی می‌توان به رضایت خاطر و احساس خوب از یادگیری اشاره کرد.

آنچه که بیشتر موجب رفتار خودجوش می‌شود، انگیزه درونی است. هدف عمده فعالیت‌های پرورشی معلم یا مربی این است که دانش‌آموز به تدریج از انگیزه‌های بیرونی به سمت انگیزه‌های درونی هدایت شود.

تفاوت اساسی افراد دارای انگیزه درونی با افراد دارای انگیزه بیرونی این است که افراد با انگیزه درونی احساس کفایت بیشتری در خود دارند و کمتر به دیگران اجازه می‌دهند که محرک رفتارشان شوند. این گروه از دانش‌آموزان، خود تعیین کننده رفتارها هستند و به خاطر کفایتی که در خود احساس می‌کنند، باور دارند که می‌توانند با رفتارشان بر محیط خود تأثیر بگذارند.

این گروه از دانش‌آموزان با انگیزه درون‌گرا، تصورشان این است که موفقیت و عدم موفقیت در تحصیل به خاطر نحوه رفتار صحیح یا غلط خودشان است.

اما برخلاف آنها، دانش‌آموزان با انگیزه برون‌گرا، احساس بی‌کفایتی یا کفایت کم داشته و همواره تصور می‌کنند که موفقیت آنها تحت تأثیر عوامل محیطی نظیر:

معلم و سوالات سخت است. این گروه از دانش‌آموزان حتی اگر درس بخوانند، باز هم موفقیت چندانی نخواهند داشت. چرا که اندک تلاش آنها به خاطر همان انگیزه‌های بیرونی، همچون فرار از تنبیه یا کسب خواست معلم است. اینان در صورت کسب موفقیت اندک هم آن را به شانس و تصادف نسبت می‌دهند و نه به تلاش و استعداد خود.

این دانش‌آموزان حتی اگر نیم‌نگاهی به موفقیت داشته باشند، آنقدر آن را صعب‌الوصول می‌دانند که دست به عمل نمی‌زنند، در نتیجه هرگز طعم موفقیت را نخواهند چشید.

در حقیقت گام اول در برخورد با این افراد چشاندن طعم موفقیت به آنها و درهم شکستن تصور منفی آنها در مورد دستیابی به موفقیت است. در این صورت است که «موفقیت»، «موفقیت» می‌آورد.

از آنجایی که انسان آمادگی دارد تا فعالیت‌ها و تصوراتش را تعمیم دهد، موفقیت در یک درس منجر به موفقیت در دروس دیگر می‌شود و این موضوع در مورد دروس اصلی هر رشته مهم‌تر است.

درواقع، ضعف درسی در این دروس منجر به بی‌علاقگی به تحصیل و گاهی حتی ترک تحصیل می‌شود و البته عکس آن هم صادق است. به همین علت به معلمان دروس اصلی هر رشته توصیه می‌شود، شرایط آموزشی و امتحانی را مطلوب نمایند و با ارزشیابی‌های مناسب فضای کلاس را لذت‌بخش کنند.

به طور کلی به منظور افزایش انگیزه دانش‌آموزان و سوق دادن آنها به سمت درونی شدن انگیزه‌ها راهکارهای زیر توصیه می‌شود:

۱- سعی کنیم اولویت تجربه‌های دانش‌آموزان برای آنها جالب باشد، احساس موفقیت اولیه اعتماد به نفس آنها را افزایش می‌دهد. این موضوع در مسابقات ورزشی نیز مشهود است.

۲- برای موفقیت دانش‌آموزان پاداش در نظر بگیریم. منتظر نباشیم تا افت تحصیلی اتفاق افتد و سپس موفقیت را تحسین کنیم.

۳- با احترام گذاشتن به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان، هرگز آنها را با یکدیگر مقایسه نکنیم.

۴- دانش‌آموزان را در کلاس کمتر درگیر مسائل عاطفی منفی نمائیم و نسبت به حساسیت‌های عاطفی آنان آشنا و در کاهش آن کوشا باشیم. سخت‌گیری و انضباط شدید، تبعیض، بیان قضاوت‌های منفی و خبرهای ناخوشایند از جمله عواملی است که موجب درگیری ذهنی و کاهش علاقه به یادگیری می‌شود.

۵- بلافاصله پس از آزمون یا پرسش کلاسی، دانش‌آموزان را از نتیجه کار آگاه کنید.

نتیجه‌گیری

معلم‌ان افزایش رابطه اجتماعی را عامل مهمی در یادگیری می‌دانند و از این رو می‌خواهند دانش‌آموزانی با انگیزه داشته باشند. دانش‌آموزان نیز خواهان موفقیت و کسب پیروزی هستند در این خصوص معلم می‌تواند به دانش‌آموز کمک کند.

راهبرد هایی برای ارضای نیازهای یادگیری فرد

۱- تشخیص نیازها، علایق و اهداف منحصر به فرد دانش‌آموزان.

۲- کمک به دانش‌آموزان برای تعریف اهداف فردی خود و آنچه که به اهداف یادگیری آنها مربوط می‌شود.

۳- مرتبط کردن اهداف کلی یادگیری با علایق و اهداف منحصر به فرد دانش‌آموزان.

۴- سازماندهی اهداف و فعالیت‌های یادگیری به منظور تشویق دانش‌آموزان به موفقیت‌های فردی.

۵- استفاده از سرمشق برای آگاه کردن دانش‌آموزان از ارزش و منافع حاصل از مهارت‌های خاص.

برخی از اصول اساسی بدست آمده از تحقیق عبارتند از:

۱- دانش‌آموزان از طریق یادگیری شرایط و فعالیت‌هایی برانگیخته می‌شوند که:

الف: آنها را در هم‌آورد جویی شخصی و فعالانه یادگیری درگیر کند و ب: به آنها اجازه داده شود تا دست به انتخاب‌های شخصی بزنند و مقتضیات تکالیف را با ظرفیت‌های شان هماهنگ سازند.

۲- افزایش رابطه اجتماعی در دانش‌آموزان در صورتی افزایش می‌یابد که در پیوند تکالیف یادگیری الف: به طور مستقیم یا غیر مستقیم با نیازها، علایق و اهداف شخصی آنها مرتبط است و ب: سطح دشواری آن به گونه‌ای است که می‌تواند به صورتی موفقیت‌آمیز آنها را انجام دهند.

پیشنهادات:

این اصول اساسی به جنبه‌هایی از نقش معلم‌ان به عنوان افزایش رابطه اجتماعی اشاره دارد: نخست آنکه به نیاز معلم‌ان برای آگاه شدن از نیازها و علایق شخصی هر دانش‌آموز اشاره می‌کند.

دومین جنبه‌ی نقش تمرکز بر شیوه‌هایی است که در آن دانش‌آموزان هم مسئولیت فردی خود را در یادگیری بپذیرند و هم به طور فعالانه در تجارب یادگیری درگیر شود ذکر این نکته ضروری است که دانش‌آموز به طور ذاتی نسبت به زمینه‌های مورد علاقه یخود وقت تلاش و انرژی صرف می‌کند، یا هنگامی که کاری را به طور شخصی معنادار می‌سازند.

سرانجام آنکه اصول مذکور اشاره بر این دارند که بخش عمده‌ای از نقش معلم‌ان، ایجاد محیطی امن اعتماد بخش و حمایت‌آمیز است که با ابراز علاقه، توجه و ملاحظه‌ی خالصانه به هر دانش‌آموز بوجود می‌آید.

یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهند که بخشی از ضرورت‌های ایجاد فضای امن و مطمئن برای دانش‌آموزان بر ساختارهای غیر رقابتی - مشارکتی - و آن نوع اهداف آموزشی تأکید دارد که مغایر با ساختارهای رقابت‌آمیز است.

نقش معلم به عنوان برانگیزاننده، در بردارنده‌ی رشد فزاینده احساسات مثبت دانش‌آموزان نسبت به خود و ایجاد انگیزه‌ی یادگیری به عنوان یک عامل مهم خلاقانه و هم‌آورد جویانه است.

منابع و مآخذ

۱- استیگر، رالف سی (۱۳۷۰). راه‌های تشویق به پژوهش، مترجم پروانه سپرده، تهران: دبیرخانه هیأت امناء کتابخانه‌های عمومی کشور

۲- بابائی، نظامعلی (۱۳۸۳). چگونگی علاقمند کردن دانش‌آموزان به درس علوم اجتماعی، آموزش و پرورش خدابنده، برنامه اقدام پژوهی.

- ۳- پاورز، ملوین و رابرت اس استارت (۱۳۶۹). راهنمای تمرکز بهتر، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۴- پولادی، کمال (۱۳۸۷). رویکردها و شیوه های ترویج خواندن، تهران: مؤسسه فرهنگی و هنری پژوهشی تاریخ ادبیان کودکان.
- ۵- دلجو، شریعت (۱۳۸۷). شیوه های یادگیری و پژوهش، تهران: مؤسسه فرهنگی و هنری سپهر سخن.
- ۶- دیل سالواک (۱۳۸۲) - شوق کتاب، ترجمه مرضیه هدایت، تهران: انتشارات نوربخش.
- ۷- روزنامه ایران، شماره ۴۴۶۱.
- ۸- سعادت آبادی نسب، محمد جعفر، مختاری، حیدر (۱۳۷۷). ایجاد انگیزه پژوهش در کودکان و دانش آموزان، تهران: پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان.
- ۹- شعبانی، زهرا (۱۳۸۰). روش های پژوهش و یادگیری، تهران: مؤسسه آفتاب اندیشه.
- ۱۰- شعاری نژاد (۱۳۷۹). ادبیات کودک و نوجوان، تهران: انتشارات دبیرش.
- ۱۱- طوسی، بهرام (۱۳۷۱). مهارتهای پژوهش، مشهد: انتشارات ترانه.
- ۱۲- معتمدزاده، کاظم (۱۳۷۹) وسایل ارتباط جمعی، تهران: نشر دانشگاهی، چاپ سوم.